

YESEVİLİKTEN BEKTAŞİLİĞE TÜRK MÜSLÜMANLIĞI*

AYHAN PALA**

Her milletin mensubu olduğu dini, kendi anlayışına ve kültürüne göre anladığı ve yaşadığı bilinmektedir. Hintli bir Müslümanla Afrikalı bir Müslümanın İslâmı anlayış ve tatbikatlarında fark olması tabiidir. Dinlerin zamanın geçmesiyle de bir takım değişiklikler geçirdiği veya en azından o dine mensup olanların dini yorumlama ve yaşama tarzlarının değiştiği söylenebilir. Fuad Köprülü bu değişimin İslâm dininde ortaya çıkışını şöyle izah eder: “İslâmiyet, daha Hicrî II. asırdan itibaren, eski haline göre mühim farklar gösteriyordu; filhakika, dünyanın muhtelif mahallerinde, asırlardan beri kendi harsları ve an’aneleri ile yaşayan çeşitli milletler İslâmiyet dâiresine girince, en esaslı noktalarda bile birçok farklar meydana gelmesi zarûrî idi: İran gibi çok eski ve zengin bir medeniyet, çölden gelen mukavemet edilemez kuvvete karşı, hiç olmazsa, mânevî istiklâlini müdâfaa edecekti. Sonra, İslâm dini, sür’atle yayılması dolayısıyla İran’dan başka medeniyetler ve dinlerle de karşı karşıya gelmişti. Doğrudan doğruya olmasa bile Hind medeniyeti, Müsevîlik te’sirleri, Suriye’yi baştanbaşa kaplamış olan Hıristiyanlık nüfûzu, eski Yunan feylesoflarından çevrilmiş eserler ile meydana gelen fikir cereyanları, hulâsa bütün bu gibi çeşitli âmiller dinî gelişme üzerinde te’sir icrâ ediyor, bu sûretle geniş İslâm memleketinin her tarafında birçok mezheb ve meslekler vücut bularak biribirine şiddetle çarpışıyordu.”¹

Kültür değiştiren milletlerin daha önceki kültürlerinden bazı unsurları olduğu gibi, bazı unsurları da yeni kültürün kalıplarına uydurarak muhafaza ettikleri bilinen bir husustur.² Türkler de İslâmiyeti kendi anlayış ve gelenekleri ile bütünleştirerek bir Türk Müslümanlığı ortaya koymuşlardır.³

* Erciyes Üniversitesi’nin düzenlediği ve 26-29 Mayıs 1993 tarihleri arasında yapılan Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu’nda tebliğ olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976 (3. Basım), s. 15.

² Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, s. 18.

³ Türk tarihinde derin nüfuzu ve güçlü sezgileriyle tanınan Yahya Kemal, 1921-22 yıllarında İstanbul’da Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi felsefe müderrislerinden Ahmed Naim Bey’le

Türklerin İslâm anlayışında ve Müslüman olduktan sonra meydana getirdikleri kültürde, eski Türk dini ve inançlarından başka, kabul ettikleri veya münasebette buldukları dinlerin ve inançların izleri ile İslâmiyetten önceki kültürlerinden unsurlar bulunduğu görülmektedir.⁴

Çevresini kısaca belirtmeye çalıştığımız Türk Müslümanlığının ilk büyük temsilcisi Hoca Ahmed-i Yesevî'dir. Hoca Ahmed-i Yesevî, yaşadığı coğrafyada İslâmiyetle karşılaşan konar-göçer Türklere, bu yeni dinin prensiplerini, onların anlayışını ve hayat şartlarını dikkate alarak öğretmeye ve benimsetmeye çalışmıştır. Fuad Köprülü Ahmed-i Yesevî'nin tarihi rolüne işaret ederken şunları söyler: "Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki ehemmiyeti, yalnız beş-on parça, yahut birkaç cilt tasavvufî manzumeler yazmış eski bir şair olmasında değil, İslâmiyetin Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleki vücûda getirerek ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındadır... Hoca Ahmed Yesevî kuvvetli şahsiyetiyle, Türkler arasında asırlarca yaşayan büyük bir tarikat kurdu ki, bu, bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulmuş olan ilk tarikattır."⁵ Bu tarikatın içinde geliştiği çevrenin intibalarını ihtiva ettiğine işaret eden Fuad Köprülü şu hükmü de verir: "Herhâlde, asırlar boyunca teşekkül etmiş olan çeşitli tarikatlar arasında Türk hususiyetine en çok malik tarikat Yesevilik'dir, diyebiliriz."⁶ 'Türkler arasında ve bir Türk tarafından kurulan bir tarikatın, içinde geliştiği çevrenin intibalarını ihtiva etmesinin pek tabii olduğuna işaret eden

bu hususta bir münakaşada bulunurken yukarıda temas ettiğimiz görüşleri ileri sürerek şöyle der. "İslâmiyeti olsun, Hıristiyanlığı olsun, diğer dinleri olsun, bütün milletler dâimâ kendi hilkatleriyle, temayülleriyle, muhayyileleriyle, ihtiyaçlarıyla karıştırarak kabul etmişlerdir ve başka türlü almalarına zâten imkân yoktur." (Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler*, İstanbul 1968, s. 55). O zaman bu fikre şiddetle itiraz eden ve dinlerin milliyetlere göre değişmeyeceğini müdafaa eden bu tanınmış âlim ve fikir adamı aradan onüç sene geçtikten sonra, 1934 yılında, Yahya Kemal'le karşılaştığında şu sözleri söyler: "Seninle o kadar sene evvel, Dârülfünun'da bir münakaşada bulunmuştum. O münakaşa sonra benim zihnimi senelerce meşgul etti. Son senelerde ise, ben, İstanbul'un bir çok semtlerinde gezmeyi ve oralarda, tıpkı senin usulünde, eski mimârî eserlerinin târihini araştırmayı itiyâd edindim. Bu hoş merak beni sardıkça sardı. Senin bir zaman "Tevhîd-i Efkar"da çıkmış yazılarını buldum ve tekrar okudum. Azim bir zevk aldım. Sana bu yüzden ne kadar haksızlık ettiğime o yazıların bir şâir fantezisi olmayıp hakikaten mânevî birer ufuk olduklarına kaail oldum. İşte bundan sonra, bu yüzden seni o vakit gücendirdiğime yandım ve bir daha görürsem isti'fâyı kusûr etmeği nezr ettim." (*A.g.e.*, s. 57).

⁴ A.Y. Ocak, *a.g.e.*, Müellif bu eserinde Bektaşî menâkıbnâmelerindeki motifleri esas alarak bu meseleyi büyük bir vukufia incelemiş ve bu unsurları sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca Hilmi Ziya'nın *Türk Misticizmini Tetkike Giriş* kitabına da bakılabilir.

⁵ F. Köprülü, *a.g.e.*, s. 114.

⁶ *A.g.e.*, s. 118.

Köprülü, bu hususta bir misal olarak zikr-i erre üzerinde durarak şu bilgiyi verir: “Meselâ, zikr-i erre, Kırgız Baksılarına has olan birtakım hareketlerin kalıntılarını bu zikirde açıkça görmekteyiz. Ahmed b. Mevlânâ Celâleddin el-Kâşânî adında bir müellifin *Risale-i Babürîye*'sinde verdiği bilgi, bu hususta çok dikkate şayandır: “Sâdât-ı Nakşbendîye zikr-i hafiyi ihtiyar buyurmuşlardır; fakat bâzıları mukteza-yı hal olarak zikr-i cehrî de yaparlar. Nasıl ki Hoca Ahmed Yesevî Türkistan canibine azîmetle me'mur oldukda gördülerki ora ahalsi zikr-i hafî ile yola gelmiyorlar, derhal zikr-i cehrî tarikini tuttu ve bundan zikr-i erre vücade geldi. Birçok kimseler bu saâdetle müşerref oldular (Bağdadlı Vehbî Bey Kütüphanesi'ne ait tek yazma nüshadan).”⁷

Yesevî ve takipçilerinin yorumu ile İslâmiyeti öğrenen ve yaşayan Türkler, Türk Müslümanlığının ilk temsilcileri sayılabilir. Şüphesiz bu tarihî hadisenin bir de başlangıç safhası veya üzerine oturduğu bir zemin vardır. Fuad Köprülü bu zemini şöyle tasvir ediyor: “Bizim kanaatimize göre, Ahmed Yesevî zuhur ettiği zaman, Türk âlemi epeyi uzun bir zamandan beri—herhalde IV. asırdan beri—tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkabe ve kerametleri yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında bile az çok yayılmıştı. İlâhîler, şiirler okuyan, Allah rızası için halka birçok iyiliklerde bulunan, onlara cennet ve saâdet yollarını gösteren dervişleri, Türkler, eskiden dinî bir kutsiyet verdikleri ozanlara benzeterek hassâsiyetle kabûl ediyorlar, dediklerine inanıyorlardı. Bu sûretle eski ozanların yerini, ata veya bab ünvanlı birtakım dervişler almıştı: Hazret-i Peygamber'in sahabelerinden olarak gösterilen Arslan Bab ile, menkabeye göre İslâm dinini anlamak maksadıyla Türkistan'dan Ceziretül-Arab'a gelmiş ve Hazret-i Ebu Bekr'le görüşerek İslâmiyet'i kabûl eylemiş olan ozanlar pîri meşhur Korkut Ata, Çoban Ata, işte bunlardan kalmış birer hâtırayı yaşatıyor; herhâlde, Ahmed Yesevî'nin zuhuru zamanında, göçebe Türkler arasında, yâni Sir-Deryâ kenarlarında ve bozkırlarda, anladıkları bir lisanla -yâni basit Türkçe ile- halka hitab ederek İslâm akîdelerini ve an'anelerini onlar arasında yaymağa çalışan dervişlerin bulunduğu bizce muhakkaktır. Ahmed Yesevî'nin kendisinden önce gelen dervişlere daha üstün, daha kuvvetli bir şahsiyeti olduğunu kabul etmemek mümkün değildir; Ancak, eğer kendisinden evvel gelen nesiller zemin hazırlamamış olsalardı, onun başarısı bu kadar büyük olamazdı.⁸ Mahmud Kaşgarî'de de, Türkler arasında XI. asırda şeyhlerin pek çok rağbet ve saygı gördüğü-

⁷ *A.g.e.*, s. 118, 56 numaralı dipnotu.

⁸ *A.g.e.*, s. 19-20.

ne işaret edilmiştir.⁹ Uzakdoğu ve İran arasındaki işlek kervan yollarının kavşağında bulunan Türkistan'ın ve Horasan'ın Orta Asya tasavvufunun geliştiği yerler olmaları, ilk Türk tarikatı olan Yesevîliğin de burada doğması ve gelişmesinde müessir olmuştur.¹⁰ Bir çok kültür ve dinin karıştığı ve yaşadığı bu bölgede İslâmiyeti kabul eden Türklerin Maniheizm, Budizm ve Şamanizmle az veya çok uyum içinde bulunan Şiilik, Alevilik ve tasavvuf kanallarıyla bu yeni dine girdikleri de üzerinde durulan bir husustur.¹¹

Başlangıçta İslâm öncesi Türk kültürünün muhtelif unsurlarını bünyesinde barındıran Yesevîliğin Maveraünnehr ve Harezmi gibi büyük sün-nî merkezlerinde bu unsurların bir kısmını terkederek bu muhitlerin şartlarına uyduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen sün-nî muhafazakârlığı ile bilinen Nakşibendî an'anelerinde bile bu unsurlara ait rivayetler yer almaktadır.¹² Fuad Köprülü'nün ifadesi ile, "bir Türk sûfisi tarafından halis bir Türk muhitinde kurulan bu ilk Türk tarikatı, iptida Seyhun havalisinde, Taşkent civarında ve şarkî Türkistan'da kuvvetle yerleşmiş, sonra Türk dil ve kültürünün Mâverâünnehr ve Harizm sahalarında kuvvetlenmesi ile müterafık olarak oralarda da ehemmiyet kazanmıştır."¹³ Köprülü'ye göre, "Mâverâünnehr'in büyük İslâm merkezlerinde sün-nî İran kültürünün Türk-moğol paganizmine karşı bir aksülameli mahiyetinde olan Nakşibendîlik, bu kültür tesiri altındaki Türkleri de kolayca nüfuzu dairesine almak için, Yesevîlikle bazı rabitalar tesis etmiş olmalıdır."¹⁴ Yesevîliğin XIV. yüzyıl başında Nakşibendî hareketi ile birleştiği ve İslâm öncesi unsurlardan büyük ölçüde arındığı söylenebilir.¹⁵ Esasen Nakşibendîlik ile Yesevîlik arasında başından beri bir rabita vardır. Bilindiği gibi Nakşibendîliğin pîri Hoca Bahâü'ddin Nakşibend, Yesevî şeyhlerinden Kasam Şeyh ve Halil Ata'dan feyz almıştı.¹⁶ Bir diğer rabita da, Ahmed-i Yesevî'nin hocası ve müşşidi Şeyh Yusuf-ı Hemedânî'nin, Nakşibendîliğin kurucusu Hoca Bahâü'ddin Nakşibend'i yetiştiren Hoca Abdülhâlik Gucduvanî'nin de hocası ve müşşidi olmasıdır.¹⁷ Aynı kaynaktan beslenen bu iki tarikattan Nakşibendîlik daha çok şehirli ve sün-nî muhitlerde yayılmış, Yesevîlik ise

⁹ A.g.e., s. 118, 56 numaralı dipnotu.

¹⁰ Turgut Akpınar, *Türk Tarihinde İslâmiyet*, İstanbul 1993, s. 87-88.

¹¹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981 (3. Baskı), s. 78.

¹² Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 212.

¹³ A.g.e., s. 213.

¹⁴ A.g.e., s. 212.

¹⁵ Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, İstanbul 1993, s. 178.

¹⁶ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 109.

¹⁷ A.g.e., s. 110.

konar-göçer Türkler arasında faaliyet göstermiştir. Bu sebeple zamanla bu iki tarikat arasında anlayış farklılıkları gelişmiştir. Göçer gelenekten gelen Türklere hitab eden Yesevîlerin toplantılarına kadınlar da erkeklerle birlikte ve kapanmaksızın katılıyorlardı, ki aynı gelenek daha sonra Bektaşîlerde de görülecektir. Bu tarz toplantılar Nakşibendîlerin anlayışına uygun değildir.¹⁸ Fikirleri Anadolu'da büyük taraftar toplayan Ebu'l-Vefa'nın ve Baba İlyas'ın da aynı şekilde kadınlı-erkekli toplantılar düzenlediklerini biliyoruz.

Ahmed-i Yesevî ve kendisine mensup şeyhlerin İslâmiyet anlayışlarında Türklüğün hâkim olduğuna dikkat eden kaynaklar kendisinden "Hazret-i Türkistan" ve "Meşayih-i Türk'ün serhalkası" gibi lakâplarla bahsetmişler ve Yesevî tarikatına mensup şeyhler bu kaynaklarda Türk şeyhleri olarak anılmışlardır.¹⁹ Daha sonra İlhanlılar devrinde, Türkistan, İran ve Anadolu'da Yesevî şeyhleri ile Aybek Baba, Buzagu Baba, Abdurrahman Baba, Baba Halil, Sarı Saltık, Barak Baba ve Hacı Bektaş gibi Türk şeyhleri İslâmiyetin Türklerce anlaşılın şeklini temsil ettiler. Bu anlayışın sünnî Arap ulemasınca hoş karşılanmadığı bilinmektedir.²⁰

Ahmed-i Yesevî'ye mensup babaların XIII. yüzyılın başlarında, Harezmsahlarla Karahitaylar arasındaki mücadeleler sırasında Anadolu'ya girmeye başladıkları bilinmektedir. Türkmen boyları ile birlikte Anadolu'ya gelen Yesevî babalarının bu göçü Cengiz Han'ın Moğol istilâsı ile hızlandı. Mâveraünnehr, Harezmi ve Horasan'dan Anadolu'ya gelen bu dervişler Ahmed-i Yesevî'nin tasavvuf görüşünü ve menkabelerini de beraberlerinde getirerek Anadolu'da yaydılar. Din adamı, büyücü hekim ve şair olan ve eski kam-ozanların devamı sayılabilecek bu dervişler, Anadolu'da eski Türk kültürünün ve geleneklerinin de yayıcısı oldular.²¹ Moğol istilâsı ile Mâveraünnehr, Harezmi ve İran'da yayılan çeşitli tarikat zümreleri çeşitli yerlere dağıldılar. Bunların bir kısmı Hindistan taraflarına gitti; bir kısmı da Horasan ve Azerbaycan üzerinden Suriye, Irak, Mısır ve Anadolu'ya geldiler. Bu zümreler içinde sünnî eğilimli Kübreviyye ve Sühreverdiyye gibi tarikatlara mensup olanlarla, Kalenderilikle alâkalı sayılan Yeseviyye, Vefâiyye ve Haydariyye gibi zümreler de vardı ki, bu sonuncular İslâm öncesi inanç ve kültürlerinden unsurlarla daha fazla iç içe idiler.²² XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da ve Rumeli'de görülen Ba-

¹⁸ I. Melikoff, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, İstanbul 1990, s. 57-58; F. Köprülü, "Ahmed Yesevî", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 212-213.

²⁰ A.Z.V. Togan, *a.g.e.*, s. 271.

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980, s. 53-54.

²² A. Ocak, *Kalenderiler*, Ankara 1992, s. 61.

baî, Kalendarî, Torlak, Samavnalı, Işık gibi adlarla anılan zümreler hep bu ikinci gruba dahildirler.²³ Horasan Melâmetiliğinden kaynaklanan Vefaîlik ile Cavlakîlik ve Haydarîlik Anadolu'da en fazla tesir icra etmiş Kalendarî zümreler olarak görülmektedir.²⁴ Anadolu'ya XIII. yüzyıl başlarında Baba İlyas'ın şeyhi olan Dede Garkın isimli bir Türkmen şeyhi tarafından getirilen Vefaîlik burada kısa zamanda yayıldı. Göçebe Türkmenlere hitab eden bu tarikatın, Türkiye tarihinde mühim roller ifa eden Baba İlyas, Hacı Bektaş-ı Velî ve Şeyh Edebali'yi yetiştirmiş olması, ehemmiyeti hakkında bir fikir verebilir.²⁵

Ahmed-i Yesevî geleneğini Anadolu'da temsil edenler içinde Hacı Bektaş-ı Velî'nin ayrı bir yeri vardır. Anadolu'nun ve Rumeli'nin Türkmen muhitlerinde geniş bir yayılma sahası bulunan Bektaşî tarikatı kendisini Ahmed-i Yesevî geleneğine bağlar. Bektaşî kültürünün en mühim kaynağı olan *Vilâyetnâme*'de bu bağlılık üzerinde çeşitli vesilelerle ve ısrarla durulur. *Vilâyetnâme*'ye göre, Hacı Bektaş-ı Horasanî'nin hocası Şeyh Lokman-ı Perende "Türkistan'ın doksandokuz bin pîrinin piri Hâce Ahmed Yesevî'nin halifelerindendir."²⁶

Ahmed-i Yesevî Hacı Bektaş'ı "var, seni Rûm'a saldı, Sulucakaraöyük'ü sana yurt verdik, Rûm Abdallarına seni baş yaptık" diyerek Anadolu'ya göndermiştir.²⁷ Anadolu'ya gönderdiği Hacı Bektaş'a Peygamberin sancağı, elifî tac, hırka ve çırağ emanetlerini vermiştir.²⁸ *Vilâyetnâme*'ye göre: "Orada bulunan erenlerden biri, orada yanan ateşten bir odun alıp Rum ülkesine doğru attı. Rûm'daki erenler ve gerçeklerden biri, bu odunu tutsun Türkistan erenlerinin, Rûm'a er gönderdikleri, erenlere malûm olsun, dedi. O odun, dut ağacıydı, Konya'da, Emir Cem Sultan'ın halifesi Hak Ahmed Sultan, dutu, Hacı Bektaş Tekkesi'nin önüne dikti. O ağaç hâlâ durur, yukarı ucu yanıktır."²⁹ Bugün aynı tekkenin önünde Orta Asya geleneklerini devam ettirerek dallarına bağlanan bezlerle duran yaşlı bir ağaç Ahmed-i Yesevî'nin Anadolu'ya dikilmiş sancağı gibi bu manevî rabıtayı temsil etmektedir. *Vilâyetnâme*'ye göre Hacı Bektaş-ı Velî Rum erenlerine kendisini şöyle takdim eder: "Hünkar, Horasan erenlerindenim dedi. Aslım Muhammed soyundan, Türkistan'dan geliyorum... Mürşidim

²³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt I, Ankara 1972 (3. Baskı), s. 532.

²⁴ A.Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 64.

²⁵ A.Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 64-65.

²⁶ *Vilâyet-nâme, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, Haz. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958, s. 5.

²⁷ *A.g.e.*, s. 16.

²⁸ *A.g.e.*, s. 16.

²⁹ *A.g.e.*, s. 16-17.

doksan dokuz bin Türkistan Pîrlerinin ulusu Sultan Hâce Ahmed-i Yesevî'dir..."³⁰ Hacı Bektaş-ı Velî'nin, Baba İlyas-ı Horasanî'nin halifelerinden olması sebebiyle, kendisinin aynı zamanda Kalenderî zümrelerden Vefâîlik geleneğini de Anadolu'da temsil ettiği söylenebilir. Bektaşî geleneğinde mühim bir yeri olan Dede Garkın tarafından Anadolu'ya getirilen Vefâîlik, onun ölümünden sonra yerine geçen Baba İlyas'ın Amasya yakınlarında İlyas Köyü (eski adı Çat köyü)'nde kurduğu zaviye ile temsil edilmiştir.³¹ Babaî isyanından sonra dağılan bu zaviyenin yerini alan iki zaviyenin birisini Sulucakarahöyük'te Hacı Bektaş-ı Velî, ikincisini de önce Larendede (Karaman), sonra Bilecik'de Şeyh Edebalı kurmuşlardı.³² Kaynaklarda Baba İlyas hakkında verilen bilgiler, onun eski şaman geleneğini devam ettiren bir Türkmen babası olduğunu göstermektedir.³³ Orta Asya Türk kültürünün Anadolu'da ve Rumeli'de en mühim temsilcileri olan Bektaşîlerin Yesevî geleneğini devam ettirdikleri söylenebilir. Bektaşîlerde de Yesevîlerde olduğu gibi merasimlerde Arapça ve Farsça yerine Türkçe tercih edilir, dinî şiirler (hikmet-nefes) okunur, kadınlar toplanti'lara kabûl edilirdi. İslâm öncesi unsurlar (Ahmed Yesevî'de turnaya, Hacı Bektaş'ta güvercine dönüşme gibi) her iki tarikatta da hayatiyetini korumaktadır.³⁴ Bektaşî ve Alevî inançlarında yaşayan doğum ve ölüm âdetleri, ahiret kardeşliği veya musahip âdeti, ağaç ve taş inanışları, su kaynaklarının kudsiyeti, sakal kesme ve sarkık bıyıklar bırakmak, Hızır Bayramı ve başka pek çok âdet ve gelenek, hep Orta Asya'dan getirilen unsurlardır.³⁵

Anadolu'da gelişen tasavvuf hareketinin mühim şahsiyetlerinden Yunus Emre'nin de şeyhi Tapduk Baba vasıtasıyla Kalenderî hareketle bir irtibatı olduğu bilinmektedir. Tanınmış Kalenderî şeyhi Barak Baba, Tapduk Emre'nin şeyhidir.³⁶ Bektaşî geleneğinde de Tapduk Emre'nin yeri olduğunu, hatta kendisine "Tapduk" isminin Hacı Bektaş-ı Velî ile görüşmesi dolayısıyla verildiğinin *Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyetnâmesi*'nde yer aldığını da biliyoruz.³⁷ Yunus Emre'nin cediti hakkında tarihî vesikalarda yer alan bir

³⁰ *A.g.e.*, s. 19.

³¹ A.Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 64-65.

³² *A.g.e.*, s. 64-65.

³³ A.Y. Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 101-102.

³⁴ I. Melikoff, *a.g.e.*, s. 178.

³⁵ Bektaşîlikteki Orta Asya'dan gelen unsurlar hakkında A.Y. Ocak'ın *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983 ve I. Melikoff'un, *Uyur İdik Uyardılar*, İstanbul 1993 adlı araştırmalarında geniş bilgi verilmiştir.

³⁶ A.Y. Ocak, *Kalenderîler*, s. 73-74.

³⁷ *Vilâyet-nâme*, s. 21.

bilgi, onun Horasan'dan gelen Şeyh Hacı İsmail'in cemaatinden olduğunu göstermektedir.³⁸

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki mühim yerini bildiğimiz Şeyh Edebali'nin yukarıda zikrettiğimiz Kalenderî zümrelerinden birinin şeyhi olan Baba İlyas'ın halifelerinden olduğu, Elvan Çelebi'nin mühim eserinden anlaşılmaktadır.³⁹ Osman Gazi'nin kayınpederi olmasından başka dinî ve hukukî müşaviri olduğunu da bildiğimiz Şeyh Edebali⁴⁰den başka Kalenderî menşe'li kişi ve zümrelerin de Osmanlı Devleti'nin kurulması ve gelişmesindeki mühim rolleri bugün bilinmekte ve her geçen gün yeni delillerle teyid edilmektedir. Baba İlyas'ın torunlarından biri olmakla bu çevreler hakkında rivayet yolu ile de olsa bilgi sahibi olan Âşıkpaşazâde bu devrede Anadolu'da bulunan dört zümreyi Gaziyân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Abdâlân-ı Rûm ve Bâciyân-ı Rûm olarak saymaktadır.⁴¹ Osmanlı Beyliği topraklarına Hoy, Buhara gibi şehirlerden gelen veya burarlardan gelenlere mensup olan Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Abdal Musa, Postinpûş Baba, Doğlu Baba, Kumral Abdal gibi Kalenderî dervişlerinin gaza ve İslâmlaştırma faaliyetlerinde mühim vazifeler aldıklarını biliyoruz. Babaî isyanının bastırılması ile dağılan Vefâî, Haydarî ve Yesevî dervişlerinin Osmanlı Beyliği'ne gelerek Orhan ve Murad Gazilerin emrinde ve onların sağladıkları imkânlarla fetih hareketlerine katıldıkları bilinmektedir.⁴² Osmanlı hükümdarları da hizmetlerine karşılık onlara fethettikleri topraklardan bir kısmını bağışlıyor ve bu dervişleri buralara yerleştiriyorlardı.⁴³ Bu dervişlerin yukarıda zikrettiğimiz Orta Asya Türk inançlarını ve geleneklerini taşıyan zümreler oldukları anlaşılmaktadır. Meselâ bunlardan Orhan Bey'le birlikte Bursa'nın fethine katılan ve Kızıl Kilise'yi müridleriyle beraber zapteden Geyikli Baba kendisini, "Baba İlyas müridiyim Seyyid Ebu'l-Vefâ tarikinden" diye tanıtmaktadır. Şarap içen Geyikli Baba'ya hizmetlerinden dolayı Orhan Gazi tarafından "iki yük arakı ve iki yük şarap" yollanmıştır.⁴⁴ Geyikli Baba'ya Orhan Bey ve Yıldırım Bayezid'in vakfettiği köyleri bildiren Osmanlı arşiv vesikaları

³⁸ Ömer Lütfi Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Desterleri I*, Ankara 1988, s. 137-138.

³⁹ A.Y. Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 163.

⁴⁰ A.Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 165, *Şahayık-ı Numanıyye*'den nakil.

⁴¹ *Âşıkpaşazâde Tarihi*, nşr. Âli Beğ, İstanbul 1332, s. 205.

⁴² A.Y. Ocak, *Kalenderiler*, s. 88-89.

⁴³ *A.g.e.*, s. 89-90; Ö.L. Barkan, "Kolonizator Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, cilt 2, s. 279-359.

⁴⁴ A.Y. Ocak, *Kalenderiler*, s. 90; Hilmi Ziya, "Anadolu'da Dini Ruhiyat Müşahedeleri: Geyikli Baba", *Mihrab Mecmuası*, sayı 13-14, sene 1340, s. 447'den naklen.

günümüze kadar gelmiştir.⁴⁵ I. Murad tarafından Postinpuş Baba'ya Bursa Yenişehir'i'nde bir zaviye inşa ettirildiği de bilinmektedir.⁴⁶

Anadolu ve Rumeli'de İslâmiyetin büyük ölçüde, Orta Asya'dan getirdikleri inançları ve gelenekleri muhafaza eden ve henüz tam manasiyle sünnileşmemiş zümrelere yayıldığı anlaşılmaktadır⁴⁷. İlk devir Osmanlı hükümdarlarının bu zümrelere sahip çıkmaları, gaza faaliyetinde kendilerinden istifade etmek için olabileceği gibi, bu devirde henüz kendilerinin de benzeri bir kültüre sahip olduklarını düşündürmektedir. Orta Asya Türk geleneklerini de koruyan ilk devir Osmanlı padişahları henüz sünî anlayışla tanışmamış veya en azından bu anlayışı hazmedememiş kardeşlerinin bu durumlarını anlayışla karşılamış olmalıydılar. Daha önceki devirlerde de Müslüman Türkler doğudan gelen Tatarların şamanlığını, "gavurluk"tan ziyade bir müslümanlık namzedinin "cehalet"i saymışlar ve anlayışla karşılamışlardır. Bu sebeple onlar Müslüman kızlarının bu şamanî Türk ve Moğol büyükleriyle evlenmelerine itiraz etmemişlerdir. Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin de aynı anlayışla Müslüman olacaklarına inandığı Tatarlara feragatla bakılmasını tavsiye ettiği ve bir şiirinde: "Sen Tatarlardan korkuyorsan, Tanrı'yı tanımıyorsun demektir; ben ise onları yüz tane îman sancağı ile istikbal ediyorum" dedi, daha sonra Müslüman olan Gazan Han'ın bu şiiri kendi hırkasına altınla yazdırdığı bilinmektedir.⁴⁸

SONUÇ

Ahmed-i Yesevî, göçebe Türklere İslâmiyeti ve tasavvufî anlayışını onların dili ile anlatarak benimseten, İslâm dininin ahlakî prensiplerini Türk kültürü içerisinde eriterek veren, ilk Türk tarikatının kurucusu ve Türk Müslümanlığının ilk mühim temsilcisidir.

Yesevîlik Orta Asya'nın konar-göçer Türklerine hitap eden bir tarikat olarak, onların İslâm öncesi hayatlarından pek çok unsuru bünyesinde barındırmıştır.

Yesevîlik, Anadolu'da yeni şartlara uyarak değişiklikler geçirmiş ve zamanla Bektaşiliğe dönüşmüştür.

⁴⁵ Ö.L. Barkan, *a.g.e.*, s. 109-110.

⁴⁶ İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 531.

⁴⁷ Bu konuda A.Y. Ocak'ın "Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidârlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları, II*, İstanbul 1981, s. 31-42 makalesine bakınız.

⁴⁸ A.Z.V. Togan, *a.g.e.*, s. 264.

Anadolu Türklüğünün dinî oluşumunda Haydarîlik, Vefâîlik, Yesevîlik gibi Kalenderî zümrelerin tesiri büyük olmuştur. Bu zümreler içinden çıkan Babailik, Abdâlân-ı Rum adıyla tanınan mensuplarıyla Türkmen zümreleri içinde büyük taraftar toplamış ve zamanla Bektaşîliği doğurmuştur.

Orta Asya Türk inanç ve geleneklerini yaşatan ve çeşitli adlar altında anılan zümreler Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında, Osmanlı Devleti'nin kurulması ve gelişmesinde büyük hizmetler görmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'ni kuranlar da başlangıçta bu zümrelerle iç içedir. Zamanla devletin sünnî karakteri kuvvetlenmiş, ana kitleden kopan veya şehirleşemeyen unsurlar başka tesirler de alarak marjinalleşmişlerdir. Osmanlı-Safevî mücadelesi bu ayrılmayı hızlandırmıştır.